

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Філософія та феноменологія релігії

Інструктивно-методичні матеріали до організації самостійної роботи

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Житомирського державного університету імені Івана Франка
від «30» жовтня 2020 р. (Протокол № 14).

Рецензенти:

Вергелес К. М. – доктор філософських наук, професор, завідувач наукової частини кафедри філософії та суспільних наук Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова.

Соколовський О. Л. – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії та політології ЖДУ імені Івана Франка.

Филипович Л. О. – доктор філософських наук, професор, завідувач відділу філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди Національної Академії наук України.

Поліщук О.П.

Філософія та феноменологія релігії: інструктивно-методичні матеріали до організації самостійної роботи: [навчально-методичний посібник]. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2020. 20 с.

Навчально-методичний посібник укладено для вивчення освітньої компоненти при підготовці здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за освітньо-професійною програмою «Філософія. Релігія та сучасні суспільні процеси» спеціальності 033 Філософія. Крім програми курсу він містить різнопланові завдання, що допоможуть краще опанувати його зміст. Він буде корисний для здобувачів ЗВО, фахівців у галузі філософії, релігієзнавства, інших галузей гуманітаристики та усіх зацікавлених у дослідженнях релігії як соціокультурного феномена у його зв'язку із іншими формами духовного життя, релігійної свідомості, релігійного мислення та досвіду людини й суспільства.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ТЕМАТИКА КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ ТА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ»	5
ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ З ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ (ІНДИВІДУАЛЬНОЇ) РОБОТИ	11
ОБСЯГИ ТА ЗАВДАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	12
ТЕМИ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ	15
ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ	16
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	18

ВСТУП

Предмет освітньої компоненти - світоглядно-методологічний дискурс сутності та особливостей релігії як форми індивідуальної і суспільної свідомості, специфічного явища людського життя, його духовних засад і проявів; критеріїв, форм та альтернатив ціннісного самовизначення людини у світі відповідно до уявлень про релігійну віру, релігійне мислення і знання, інших релігійних феноменів; аналіз філософських уявлень про релігію та її сучасні інтерпретації як специфічного виду людської діяльності та особливої сфери пізнання.

За мету ставиться ознайомити здобувачів ЗВО з питаннями, які складають основний зміст філософії релігії та феноменології релігії, допомогти їм усвідомити місце релігієзначих проблем у системі філософських знань; надати систематизованих знань, конструктивних і критичних навичок мислення щодо критеріїв, форм та альтернатив ціннісного самовизначення людини у світі відповідно до уявлень про релігійну віру, релігійне мислення і знання, інших релігійних феноменів. Засвоєння освітньої компоненти має сприяти підвищенню загальноосвітньої підготовки магістранта, а також його самовизначенню у світоглядних позиціях і засвоєння головних духовних цінностей людства.

У межах цього курсу реалізовується, як основні завдання, наступне:

- розкрити предмет, структуру й методологію філософії релігії та феноменології релігії, розкривши їх міждисциплінарні зв'язки з іншими галузями гуманітарних і суспільних наук;
- надати загальні уявлення про основні поняття філософії релігії та феноменології релігії;
- розкрити сучасні погляди про проблематику і дисциплінарну своєрідність філософії релігії та феноменології релігії у релігієзнавчому комплексі;
- формувати в студентів уявлення про витоки релігійної віри, особливості релігійного почуття та релігійної свідомості, духовно-практичний сенс релігійного знання;
- вивчити сакральне (священне) та інші релігійні феномени на основі філософського аналізу крізь призму різних напрямів феноменології релігії.

ТЕМАТИКА КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ ТА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ»

Модуль I. Філософія та феноменологія релігії: історія становлення та актуальні проблеми

Змістовий модуль 1. Філософія релігії, її предмет та місце у релігієзнавчих дослідженнях, гуманітаристиці і суспільних науках

Проблема визначення філософії релігії, її об'єкта та предмету. Релігія як об'єкт вивчення філософії релігії. Філософія релігії як філософська дисципліна, яка осмислює сутність і особливості релігії як феномена людського життя та його духовних засад. Проблема трансцендентного і трансцендентального у філософських розвідках духовного життя людини та людства. Релігієзнавчий аспект основних функцій філософської свідомості (пізнавальної, ціннісної, спонукально-діяльнісної).

Світський (академічний) характер розвідок філософії релігії, як галузі наукового знання з досліджень суспільно-історичних витоків релігії, її економічних, політичних і інтелектуальних чинників у суспільстві та їх впливу на особистість віруючої людини у контексті конкретно-історичних умов. Місце філософії релігії в структурі сучасної гуманітаристики та суспільних наук. Філософія релігії – складова теоретичного релігієзнавства.

Філософія релігії та її ставлення до богословського релігієзнавства: догматичного богослов'я, яке прагне довести існування надприродного на основі віри в надприродне; апологетичного богослов'я та його загальних догматичних положень при трактуванні походження і сутності релігії, оцінки ролі науки; морального богослов'я, що утверджує значення релігійної моралі для гуманізації суспільства, виховання милосердя у людей та ін. Дискусія з берлінської ректорської промови теолога Адольфа фон Гарнацка у 1901 р. Погляди на релігію Жана Ревілля, Адольфа Дайссманна, Ганса-Вернера Генсіхена.

Місце філософії релігії у релігієзнавчих дослідженнях. Філософія релігії як раціональне осмислення походження, особливостей і ролі релігії як специфічного соціального інституту. Людинодомірність як основна риса філософії релігії при аналізі відношення «людина – надприродне», можливостей богопізнання, проблеми вічності і часу, добра і зла тощо. Зв'язок проблематики філософії релігії із дослідженнями феноменології релігії, історії релігії, психології релігії, соціології релігії, географії релігії та ін. Філософія релігії як теоретико-методологічна основа сучасних релігієзнавчих дисциплін і змістовний синтез їх напрацювань.

Метафізика релігії, епістемологія релігії, праксеологія релігії як основні напрями сучасної філософії релігії.

Змістовий модуль 2. Історичні виміри становлення філософії релігії

Космотеїзм, його специфіка: Анаксагор, Демокрит. Ідеї античного космотеїзму та їх зв'язок із пілозоїзмом та «теорією Геї» в сучасній

філософській думці: Бруно Латур, Джеймс Лавлок. Вчення Піфагора про метемпсихозу та метемсоматозу як основу життя. Проблема співвідношення раціонального та ірраціонального осмислення світу як світоглядні позиції Античності («лінія Платона» й «лінія Аристотеля»). Античне вільнодумство Ксенофана, Анаксагора, Антифона; вчення про роль «страху, нецтва та ошуканства» Демокрита та Епікура; релігійний скептицизм софістів; евгемеризм про витоки релігії як вшанування й обожнювання найдавніших царів; антирелігійна ідея «свідомого ошуканства» (Лукіан із Самосати). Орфізм, гностицизм, неоплатонізм та їх релігійно-філософський містицизм.

Зміст філософського теїзму. Питання співвідношення віри і розуму в богословсько-теологічному та філософському пошуку Середньовіччя: релігійний обскурантизм як вороже ставлення до філософії, науки й освіченості; фідейзм як світоглядна позиція про примат віри над розумом (Ансельм із Кентербері); принцип «Розумію, щоб вірити» П'єра Абеляра. Докази «буття Бога» крізь призму філософської рефлексії.

Вчення Блеза Паскаля про релігію, Бога й людину. «Парі Паскаля» як приклад аргументу для демонстрації раціональності релігійної віри.

Концептуальне оформлення філософії релігії у Новий час. Релігія як самостійний предмет філософського осмислення Баруха Спінози та його ідея «Deus sive natura» («Бог чи природа»). Вчення Поля Гольбаха про походження і сутність релігії, філософський розгляд доказів буття Бога, способів його впливу на життя людей (праця «Система природи», 1770).

Деїзм, його представники у філософській думці Нового часу (Р. Декарт, Н. Мальбранш). Вчення Вольтера про релігію. Пантеїзм та його ставлення до проблеми Творця. Вчення німецького філософа Карла Краузе (1781-1832) про панентеїзм. Панентеїзм та його філософська аргументація: «Rán en theó» («Все в Бозі»). Агностицизм та його позиція щодо релігії й Бога. Спіритуалізм як філософське вчення. Ірраціоналістична (фідейстична) тенденція осмислення релігії у сучасній філософії (А. Бергсон, К. Барт).

Історичні форми філософської критики релігії. Дейвід Юм про «природну історію релігії», її витоки, антропологічні засади та форми.

Пошуки «філософського синтетизму» і філософія «нової релігійної свідомості» (Є. Аквілонов, С. Булгаков, М. Лосський, В. Розанов, С. Соллертинський, А. Шестов).

Внесок у розвиток філософії релігії неокантіанців (Г. Коген, П. Наторп, Е. Кассирер). «Лінгвістичний поворот» у філософії ХХ ст. та аналітична філософія релігії, її дослідження «мови» релігії. Людвиг Вітгенштайн про релігію як особливі мовної гри, яка має значення для суспільства («вітгенштайнівський фідейзм»).

Змістовий модуль 3. Світоглядно-методологічні основи філософського дискурсу релігії

Дисциплінарна структура та проблемне поле філософського дискурсу релігії як специфічної сфери духовного життя людини і форми суспільної

свідомості, орієнтованої на «непізнавання досягнення» надприродного буття, «потойбічних» явищ в актах безпосереднього переживання та вірі в існування творця світу чи богів, наявності душі, чудес тощо (релігія в контексті проблем онтології, філософської антропології, епістемології, праксеології, аксіології релігії й філософії «мови релігії»).

Загальні філософські основи дослідження релігії: проблема гармонії-дисгармонії у людському існуванні; роль ідеального та духовних цінностей в житті людини; рефлексійне мислення, людське самопізнання і його межі; проблема пізнаного і непізнаного, її світоглядне значення. Релігійна свідомість, релігійні почуття і релігійний культ як предмет філософського аналізу релігії. Релігійна свідомість як спосіб відношення віруючої людини до світу через систему почуттів, поглядів, ідей, смисл та значення котрих формує віру в надприродне. Релігійна віра як основа релігійного досвіду людини.

Вчення французького філософа-просвітителя П. Гольбаха (1723–1789) про три стадії розвитку релігії та їх основи: страх людини перед стихіями природи; поклоніння істотам, які керують стихіями; підпорядкування одному єдиному агенту, тобто Богу. Трактатування походження релігії німецьким філософом Г. Гегелем. Ідеї Л. Фейєрбаха про антропологічні чинники релігійної свідомості. Специфіка вчення філософа релігії Д. Шляєрмахера. Вчення К. Тіле (1830–1902) про історичний поступ релігійних вірувань («Нариси історії релігії до розповсюдження універсальних релігій», 1876). Розвиток релігійних уявлень від архаїчних форм, політеїзму, дуалізму до монотеїзму та перехідна форма релігійних вірувань між політеїзмом і монотеїзмом, яка визнає єдиного творця світу – генотеїзм (енотеїзм). Генотеїзм як поняття для позначення стану релігійної свідомості, коли окремі божества не мають чіткої визначеності та вважаються такими, що кожне може замінити інше (М. Мюлер).

Філософські погляди Е. Дюркгейма про походження релігії («Елементарні форми релігійного життя», 1912). Суспільство як об'єкт релігійного культу та релігія як соціально необхідний феномен, що виступає формою колективних уявлень, потрібних для створення і підтримки соціальної солідарності.

Тема свободи (волі, вибору) в філософській та релігійній думці. Релігійна віра як предмет вивчення філософії релігії. Німецько-американський філософ і теолог П. Тилліх (1886–1965) про взаємодію філософії й теології в сучасних умовах: тісно пов'язані і доповнюють одна одну, хоча не досягнуть (і не мають досягти) повного синтезу, філософія вивчає світоглядні проблеми у межах універсальних понять та категорій, а теологія – через екзистенційно оцінені проблеми людського існування перед «лицем» Одкровення й на основі «методу кореляції». Призначення філософії релігії, за П. Тилліхом, – подолання прірви між вірою і викликами повсякденного людського життя для прояву екзистенційної турботи, як внутрішнього зв'язку із Творцем.

Принцип нейтралітету при дослідженні духовного життя людини та його релігійної складової у розвідках філософії релігії. Принципи толерантності і світоглядного плюралізму, їх методологічна роль у дослідженні релігії.

Змістовий модуль 4. Основні напрями філософського дослідження релігії

Матеріалістичний підхід до аналізу походження релігії та її значення в людському житті. Карл Маркс і Фрідріх Енгельс про релігійне життя як вияв недосконалості «земного» існування та ілюзорного прагнення до самоповаги, віри у краще майбутнє. Скептицизм та критицизм до релігійних поглядів як ілюзорного відображення реального, їх значення для прогресивного розвитку суспільства: «Релігія – це ридання пригніченого, серце безсердечного світу і душа бездушних обставин. Це опіум для народу» (праця «До критики гегелівської філософії права», 1844).

Вчення Еріха Фромма про «гуманістичну» і «авторитарну» релігію як прояв натуралістичного підходу при дослідженні релігії, її ролі в суспільстві.

Об'єктивно-ідеалістичний напрям розгляду релігії та принцип трансцендентного: пояснення релігії на визнанні існування надприродного джерела, а саме Бога, Деміурга, «Абсолюта» та ін. Раціоналістична та ірраціоналістична (фідеїстична) тенденції осмислення сутності релігії. Вчення про релігійний досвід Вільяма Джеймса (1842-1910): релігійний досвід є основою існування релігії як такої; релігія становить «переконання, що не все є марнотою». Взаємозв'язок віри та знання, містичного переживання і релігійного досвіду, критика американським філософом релігійного лібералізму. Вчення про «сліпу віру» і «життєвий порив» Анрі Бергсона (1859-1941).

Суб'єктивно-ідеалістичний напрям філософії релігії. Вчення про релігію німецького протестантського філософа релігії Давида Шляєрмахера (1768-1834). Релігія як наслідок почуття «цілковитої залежності» від світу та основа людського ставлення до Бога як уособлення безмежного. Феномен соліпсизму та його філософський аналіз. Філософське осмислення провіденціалізму та фаталізму як світоглядних принципів людини.

Змістовий модуль 5. Релігійне знання в структурі сучасного позанаукового і наукового пізнання

Релігія як іманентний елемент культури та форма духовно-практичного освоєння людиною світу. Місце релігії у системі духовної культури людства. Вчення Пауля Тіллха (1886-1965) про релігійні виміри типів культури (теономної, гетерономної, автономної).

Релігійне мислення та релігійне знання як форма духовно-практичного пізнання дійсності. Релігійне та художнє мислення, їх спільне і відмінне: образний субстрат і звернення до людської чуттєвості, асоціатизм та опертя на аналогію, колективний досвід/індивідуальне враження, несвобода/свобода самовираження особистості тощо. Вчення Еріха Фромма (1900-1980) про особливості релігійного мислення.

Позанаукове пізнання та його специфіка. Містицизм, окультизм, ідеологія та віра. Особливості релігійного знання, його духовно-практичне спрямування. Проблема знання та релігійної віри. Наукова і релігійна картини світу, їх точки дотичності й суперечливості. Секуляризація як ознака духовного життя людини Нового часу та сучасності. Особливості релігійно-культурного життя людини у сучасному світі загалом і Україні зокрема.

Змістовий модуль 6. Феноменологія релігії та її предмет

Предметна специфіка феноменології релігії. Феноменологія релігії як філософсько-релігієзнавче дослідження універсальних і найбільш значущих релігійних феноменів, які виявляються в релігійних традиціях, уявленнях, віруваннях та ін. Уявлення Іммануїла Канта про світ та його значення для феноменології релігії: «світ є явище, а не річ-у-собі». Релігійні феномени як деякі утворення, що представлені у людській свідомості, маючи конкретну цінність і смисл у часово-просторових вимірах (явище «ситуаційного хронотопу»).

Становлення феноменології релігії як галузі наукових досліджень. Уведення в науковий обіг поняття «феноменологія релігії» нідерландським істориком та протестантським теологом П'єром Шантепі де ла Соссе (праця «Підручник з історії релігії», 1887). Феноменологія релігії як опосередкована ланка між історією релігії і філософією релігії, що вивчає «співставлення і групування різноманітних релігійних явищ» (П. Шантепі де ла Соссе). Священне (сакральне) як предметна область дослідження феноменології релігії в праці Рудольфа Отто «Священне» (1917). Зв'язок священного і табу в повсякденному житті людини на ранніх етапах культурогенезу.

Трактування феноменології релігії норвезьким релігієзнавцем Вільямом Бреде-Крістенсеном (1867-1953) як інтегрованого поєднання історії релігії та прикладної філософії релігії. Вимога нідерландського теолога і релігієзнавця Герарда ван дер Леува (1890-1950) в дослідженнях феноменології релігії, як «пропедетики теології», здійснити дистанціювання від філософії релігії. Феноменологія релігії як спроба концептуального поєднання проблематики теології, філософії та порівняльного релігієзнавства (М. Пилаєв).

Місце феноменології релігії в структурі сучасної гуманітаристики та суспільних наук. Принцип еросхе (від грецьк. – «зупинка») як утримання від передчасних відповідей чи суджень (ситуація «дослідник – слухач»), його методологічне значення. Роль феноменології релігії у структурі філософсько-релігієзнавчого знання.

Змістовий модуль 7. Священне як предмет філософського аналізу

Священне (mysterium) як предмет філософського аналізу І. Канта, що постає вищим виявом моралі і недосяжної в повсякденному людському існуванні досконалості. Праця Іммануїла Канта «Релігія лише в межах розуму» та окреслення ним зв'язку священного і божественного: «у

відношенні того, що може здійснити лише Бог і відповідно до чого спроба зробити щось своїми зусиллями перевершує наші здатності, а відтак і наш обов'язок, – тут тільки й може існувати таємниця у повному сенсі, а саме священна таємниця (*mysterium*) релігії, про яку нам варто було б корисно знати і розуміти, що така існує, але в ні в якому разі не намагатися у неї проникнути».

Учення Натана Зедерблома про релігійний характер священного (праця «Становлення віри у Бога»). Священне як інтенціональний об'єкт релігійної свідомості, вид переживання, інтуїції людини.

Поняття «ідеограма» як позначення сакрального (форми священного) (Р. Отто). Поняття «феномен» як засіб фіксації сакрального (Г. ван дер Леува). Священне та його символи. Трактування сакрального як символу (Р. Генон). Нумінозне як поняття про специфіку релігійного досвіду, пов'язаного із сильними переживаннями невідомого й таємничого, а також страхітливого як ознаки божественної присутності в людському житті (Р. Отто). Аналогії та символи у представленні нумінозного в людському бутті. Теофанії (богоявлення) як різновиди сакрального.

Праці «Шаманізм та архаїчні техніки екстазу», «Священне і мирське» Мірче Еліаде. Релігійне мислення і світоглядно-ціннісні свідчення релігійної свідомості (символи, образи, космогеми, ідеограми, міфологеми, теологумени). Поняття «ієрофанія» для позначення сакрального (М. Еліаде).

Змістовий модуль 8. Актуальні проблеми сучасної феноменології релігії

Релігійні феномени та інтерпретації предмета феноменології релігії. Відсутність змістовної і методологічної єдності у дослідженні релігійних феноменів як методологічні особливості сучасної феноменології релігії. Зв'язок феноменології релігії із історією релігії та психологією релігії.

Проблема аналізу надприродного і священного. Межі застосування методологічних принципів епохе та ейдетичної редукції при дослідженні релігійних явищ в духовному житті людства, суспільства.

Змістовий модуль 9. Основні напрями сучасної феноменології релігії

Основні напрями сучасної феноменології релігії: класичний, дескриптивний (описовий) та герменевтичний (інтерпретативний).

Дескриптивна феноменологія релігії. Аналіз поняття віри у різноманітних релігійних традиціях світу (Г. Віденгрєн, С. Вікандер, С. Мовінкель, Е. Леман, Г. Біцайс тощо).

Ужиток принципів інтенціональної настанови свідомості, «епохе» та «ейдетичного вбачання» (*eidetic vision*) при розгляді сакральних об'єктів, слів, жестів, актів релігійної свідомості у класичному напрямі феноменології релігії. Неофеноменологія релігії як переосмислення філософсько-релігійнознавчого досвіду розгляду релігійних явищ у розвідках феноменології релігії (Ж. Ваарденбург).

Специфіка герменевтичного напряму феноменології релігії як спроб аналізу сакрального та його видів. Визнання конкретно-історичної цінності сакрального та узагальнені інтерпретації релігійних феноменів у різних релігійних традиціях як кінцева мета дослідження. Сакральні модальності (сакральне) та їх різновиди. Екзистенціалії як способи прояву чи демонстрації сакрального у світі: топоси або сакральності простору – святі місця, графеми тощо; темпоральні сакральності – час, числа, подія чи хронотопи; кратофанії як вияви незвичної або «таємничої» сили; фотичні сакральності – священні кольори, «вічний вогонь» та ін. Сакральності стихій (стихіалій) та предметів (камікадзе чи «божественний вітер», водяник, перелесник, «молот Тора», «посох Арона», «меч Арея», священні камені, тощо). Сакральні істоти та постаті як авторитетні суб'єкти міфологічних чи історичних подій, особливі тварини та ін. Сакральні дія або вчинки людей, важливі для існування конкретно-історичних груп людей: весільні ритуали чи обряди, пострижини, поминки, обжинки, жести, клятви як священні слова тощо.

Парадигмальні вияви релігійної свідомості як різновид сакрального: максими, символи, міфологеми, ідеограми, теологумени.

Змістовий модуль 10. Феномен релігійної віри та світоглядно-методологічні проблеми її аналізу

Релігійна віра та її значення для релігійного досвіду особистості. Специфіка теологічного та філософського уявлень про віру. Філософський дискурс джерел і змісту віри як уявлення та акту. Духовно-містичне світопереживання і релігійна віра. Проблемне поле розмислу: «віра і знання/віра як знання про Бога (Творця)» та «віра або знання/віра і таїна сакрального (священного)». «Докази буття Бога» крізь призму філософської рефлексії (Тома Аквінський та неотомізм). Зміст і метафізичний контекст теїзму, деїзму, пантеїзму, гілозоїзму, кордоцентризму («філософії серця») в контексті проблеми релігійної віри.

Факт смертності та ідея безсмертя у світлі релігійної віри й світоглядної основи різних філософських концепцій. Безсмертя як ідея про можливість існування особистості після смерті (безпосередньо чи в пам'яті інших людей завдяки культурним артефактам або діям). Сучасна наука про можливості досягнення безсмертя, трансплантанти, клонування тощо.

ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ З ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ (ІНДИВІДУАЛЬНОЇ) РОБОТИ

Самостійна робота є невід'ємною складовою вивчення навчальної дисципліни, вона здійснюється за такими напрямками:

- підготовка теоретичних питань до семінарських (практичних) занять;
- конспектування рекомендованої літератури та укладання конспекту самопідготовки;
- підготовка рефератів (слайдошоу, презентацій);

- опанування матеріалу з тем самостійного опрацювання;
- підготовка до підсумкової модульної роботи;
- підготовка до екзамену.

Індивідуальна робота магістранта здійснюється під керівництвом викладача на індивідуальній консультації та в час, виділений для самопідготовки. Вона покликана поглибити його знання з освітньої компоненти і сприяти кращому засвоєнню матеріалу. Вона здійснюється за такими напрямками:

- конспектування рекомендованої літератури;
- виконання індивідуальних завдань (тестів);
- виконання науково-дослідницьких, творчих завдань.

Конспектування першоджерел та укладання словника передбачає поглиблений розгляд окремих питань теми. Для конспектування можуть пропонуватися розділи монографій або підручників, словники, статті з фахових журналів.

Підготовка рефератів (слайдошоу, презентацій) передбачає глибокий і детальний аналіз окресленої проблеми. Допускається вибір теми самостійно (за умови її погодження з викладачем).

ОБСЯГИ ТА ЗАВДАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

(денна форма навчання)

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Тема: Філософія релігії, її предмет та місце у релігієзнавчих дослідженнях, гуманітаристиці і суспільних науках <i>Укласти реферат:</i> • Проблема трансцендентного і трансцендентального у філософських розвідках духовного життя людини та людства. • Дискусія з берлінської ректорської промови теолога Адольфа фон Гарнацка (погляди на релігію Г.-В. Генсіхена, А. Дайссманна, Ж. Ревілля). <i>Записати до словника і розкрити зміст базових понять та інформацію про персоналії:</i> філософія релігії, надприродне, трансцендентне, трансцендентальне, метафізика релігії, епістемологія релігії, праксеологія релігії, космоїзм, теїзм, деїзм, атеїзм, пантеїзм, панентеїзм, агностицизм, фідейзм, Адольф фон Гарнацк, Жан Ревіль, Адольф Дайссманн, Ганс-Вернер Генсіхен.	7
2.	Тема: Історичні виміри становлення філософії релігії <i>Опрацювати наступні питання:</i>	15

	• Євгемеризм про витоки релігії. • Орфізм, гностицизм, неоплатонізм та їх релігійно-філософський містицизм. • Античне вільнодумство Ксенофана, Анаксагора, Антифона. • Теїзм, ідея «Deus sive natura» («Бог чи природа») Баруха Спінози; деїзм (Р. Декарт, Н. Мальбранш). • Пантеїзм і панентеїзм, їх філософська аргументація. • Фідеїзм (А. Бергсон, К. Барт). <i>Записати до словника і розкрити зміст базових понять: космотеїзм, гілозоїзм, теїзм, пантеїзм, деїзм, фідеїзм, релігійний скептицизм, релігійний обскурантизм.</i>	
3.	Тема: Світоглядно-методологічні основи філософського дискурсу релігії <i>Укласти реферат:</i> • Ідеї Л. Фейєрбаха про антропологічні чинники релігійної свідомості. • Вчення К. Тіле про історичний поступ релігійних вірувань («Нариси історії релігії до розповсюдження універсальних релігій», 1876). • Специфіка вчення філософії релігії Д. Шляєрмахера. <i>Записати до словника і розкрити зміст базових понять та інформацію про персоналії: політеїзм, епіклеса, дуалізм, монотеїзм, генотеїзм (енотеїзм), транстеїзм, апатеїзм, ієцизм, ігностицизм (ігтеїзм), посттеїзм, нетеїзм, омнізм, світоглядний плюралізм, Е. Дюркгейм, К. Тіле, М. Мюлер, Д. Шляєрмахер, П. Тілліх.</i> <i>Пояснити специфіку спрямованості та вказати у конспекті самопідготовки представників: 1)спіритуалізму, 2)релігійного містицизму, 3)філософії «нової релігійної свідомості».</i>	4
4.	Тема: Основні напрями філософського дослідження релігії <i>Записати до словника і розкрити зміст базових понять та інформацію про персоналії: Деміург, Панкратор, абсолют, соліпсизм, фаталізм, провіденціоналізм, гілозоїзм, анімізм, містицизм, окультизм, секуляризація, Карл Маркс і Фрідріх Енгельс (праця «До критики гегелівської філософії права», 1844), Вільям Джеймс, Пауль Тілліх.</i>	4

	<i>Пояснити специфіку спрямованості: метафізики релігії, епістемології релігії, праксеології релігії, гуманістичної та авторитарної релігії.</i> <i>Укласти реферат:</i> • Вчення про релігійний досвід Вільяма Джеймса (1842-1910). • Взаємодія містичного й релігійного досвіду людини.	
5.	Тема: Релігійне знання в структурі сучасного позанаукового і наукового пізнання <i>Опрацювати наступні питання (при бажанні укласти реферат чи повідомлення):</i> • Вчення Пауля Тілліха про релігійні виміри типів культури. • Вчення Еріха Фромма про особливості релігійного мислення. • Проблема віри в містицизмі, окультизмі, ідеології та релігії. • Наукова і релігійна картини світу, їх точки дотичності й суперечливості. • Наукова і релігійна картини світу, їх точки дотичності й суперечливості.	10
5.	Тема: Феноменологія релігії та її предмет Укласти реферат: • Явище «ситуаційного хронотопу» в релігійному житті людини і суспільства. • Принцип еросхе в феноменології релігії. <i>Записати до словника і розкрити зміст базових понять та інформацію про персоналії: феноменологія релігії, феномен, ноумен, «річ-у-собі», апріоризм, «річ-для-нас», апостеріоризм, принцип еросхе, «ситуаційний хронотоп», священне (mysterium), сакральне, нумінозне, теофанії, «ієрофанія», П'єр Шантеп'є де ла Соссе, Рудольф Отто, Вільям Бреден-Крістенсен, Герард ван дер Леува, Мірче Еліаде.</i>	5
7.	Тема: Священне як предмет філософського аналізу <i>Опрацювати наступні питання (при бажанні укласти реферат чи повідомлення):</i> • Священне (mysterium) як предмет філософського аналізу І. Канта. • Священне та його символи. • Sacrum як феномен культури. • Нумінозне як поняття про специфіку релігійного	15

	досвіду. • Поняття «ієрофанія» та позначення сакрального.	
8.	Тема: Актуальні проблеми сучасної феноменології релігії <i>Укласти реферат:</i> • Феномен надприродного і священного. • Неофеноменологія релігії. <i>Записати до словника і розкрити зміст базових понять:</i> релігійний феномен, сутність та явище, зміст і форма, можливість і дійсність, свобода та необхідність, причина й наслідок, принцип ейдетичної редукції, принципи епохе, принцип об'єктивності, принцип історизму, каузальний ланцюг, детермінізм, індетермінізм.	4
9.	Тема: Основні напрями сучасної феноменології релігії <i>Укласти реферат:</i> • Топоси або сакральності простору в слов'янській міфології. • Топоси або сакральності простору в англосаксонській культурній традиції. • Феномен «священних» кольорів у світових релігіях. <i>Записати до словника і розкрити зміст базових понять:</i> класична феноменологія релігії, дескриптивна феноменологія релігії, інтерпретативна феноменологія релігії, неофеноменологія релігії, принцип інтенціональної настанови свідомості.	4
10.	Тема: Феномен релігійної віри та світоглядно-методологічні проблеми її аналізу <i>Опрацювати наступні питання (при бажанні укласти реферат чи повідомлення):</i> • Кордоцентризм («філософія серця») в контексті проблеми релігійної віри. • Сучасна наука про можливості досягнення безсмертя, трансплантанти, клонування. <i>Укласти презентацію/слайдошу:</i> Проща та її значення для релігійної віри християнина, мусульманина, буддиста.	8
Всього		76

ТЕМИ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

Історичні виміри становлення філософії релігії	15

Релігійне знання в структурі сучасного позанаукового і наукового пізнання	10
Священне як предмет філософського аналізу	15
Феномен релігійної віри та світоглядно-методологічні проблеми її аналізу	8

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ

1. Проблема визначення філософії релігії, її об'єкта та предмету.
2. Дисциплінарна структура та проблемне поле філософії релігії (онтологія, епістемологія, праксеологія, антропологія, аксіологія релігії та філософія «мови релігії»).
3. Місце філософії релігії в релігієзнавчих дослідженнях.
4. Космотеїзм, його специфіка (Анаксагор, Демокрит).
5. Вчення Піфагора про метемпсихозу та метемсоматозу.
6. Античне вільнодумство та стихійний атеїзм (антропологічний атеїзм Ксенофана, Анаксагора, Антифона, теорія «страху, нещасття та ошуканства» Демокрита, Епікура та римських епікурейців, натуралізм та релігійний скептицизм софізму, антихристиянська теорія «свідомого ошуканства» Цельса та Лукіана із Самосати).
7. Проблема співвідношення раціонального (логіки, дискурсу) та ірраціонального (інтуїції, містики) у богословсько-теологічному та філософському релігієпізнанні (раціональна, спекулятивна теологія та містичне богослов'я, «лінія Платона» та «лінія Аристотеля» у філософії).
8. Проблема співвідношення віри і розуму у богословсько-теологічному та філософському релігієпізнанні (релігійний обскурантизм та богословський антиномізм, принципи акривії та ікономії, фідейзм та його кредо, лінія Ансельма Кентерберійського та П. Абеляра у схоластиці, томізм та аверроїзм).
9. Теологічний і філософський раціоналізм та богословський і релігійно-філософський містицизм, характеристика їх проявів (принципи акривії та ікономії, ісихазм у християнстві, калам - мутазилізм, ханбалізм, ашарізм, та суфізм в ісламі, талмудизм та кабалізм, хасидизм в іудаїзмі тощо; орфізм, гностицизм, неоплатонізм, августинізм, ареопагітизм та східний перипатетизм, схоластика та неосхоластика, раціональне та містичне картезіанство у філософії).
10. Нетеїстичні релігійно-філософські вчення Сходу (тантризм, джайнізм, даосизм).
11. Деїзм, його представники у філософській думці. Концепції «природної релігії».
12. Гілозоїзм та концепції «Живого Всесвіту».
13. Вчення Б. Паскаля про релігію, Бога й людину.
14. «Парі Паскаля» як приклад аргументу для демонстрації раціональності релігійної віри.

15. Основи філософії релігії Б. Спінози.
16. Вчення П. Гольбаха про релігію.
17. Вчення Вольтера про релігію.
18. Тема свободи (волі, вибору) в філософській та релігійній думці.
19. Агностицизм та його позиція щодо релігії та Бога.
20. Спиритуалізм як філософське вчення.
21. К. Тіле про еволюцію релігійної свідомості.
22. Священне як предмет філософського аналізу І. Канта.
23. Священна таємниця (*mysterium*) релігії у вченні І. Канта.
24. Ірраціоналістична (фідеїстична) тенденція осмислення релігії у сучасній філософії (К. Барт, А. Бергсон).
25. Внесок Рудольфа Отто у розвиток філософії релігії.
26. Вчення Вільяма Джеймса про релігійний досвід.
27. Трактатування походження релігії німецьким філософом Г. Гегелем.
28. Специфіка вчення філософа релігії Давида Шляєрмахера.
29. Філософські погляди Е. Дюркгейма про походження релігії.
30. Специфіка кабалізму, окультизму та «окультних наук» (теософії, астропософії, «агні-йоги», спиритизму).
31. Місце феноменології релігії в релігієзнавчих дослідженнях.
32. П. Шантепі де ля Соссей та його внесок у розвиток феноменології релігії.
33. Основні ідеї праці «Феноменологія релігії» Г. ван дер Лееува.
34. Феноменологія релігії Фрідріха Гайлера.
35. Феноменологія релігії Гю Віденгрена.
36. Особливості релігійної віри. Релігійна свідомість та її феномени.
37. Сакральне та феномени релігії. Символізм у релігійному культі.
38. Герменевтичний напрям феноменології релігії.
39. Основні модальності сакрального: екзистенціалії, сакральності стихій і численних предметів, сакральні постаті та істоти, сакральні дії людини.
40. Екзистенціалії як маніфестації сакрального у феноменальному світі.
41. Парадигмальні свідчення релігійної свідомості (символи, образи, космогеми, ідеограми, міфологеми, теологумени).
42. Теофанії як різновиди сакрального.
43. Вчення Р. Отто про «ідеограму».
44. Ідея М. Еліаде про «ієрофанію».
45. Феноменологія релігії Р. Генона.
46. Основні ідеї праці «Символізм хреста» Р. Генона.
47. Основні ідеї праці «Замітки про ініціацію» Р. Генона.
48. Основні ідеї праці «Шаманізм та архаїчні техніки екстазу» М. Еліаде.
49. Основні ідеї праці «Образи та символи» М. Еліаде.
50. Основні ідеї праці «Священне і мирське» М. Еліаде.
51. Методологічні основи аналізу сакрального в герменевтичному трактуванні феноменології релігії.
52. Внесок П. Тілліха у розвиток феноменології релігії.
53. Внесок П. Рікьора у розвиток феноменології релігії.

54. Внесок Е. Фарлея у розвиток феноменології релігії.
55. Вчення П.Бергера про надприродне та сакральне (священне).
56. Феномени релігії в контексті проблемного поля феноменології релігії.
57. Дескрептивна феноменологія релігії та її специфіка.
58. Класична феноменологія релігії та її особливості.
59. Інтерпретативна (герменевтична) феноменологія релігії та її специфіка.
60. Неофеноменологія релігії (Ж. Ваарденбург, В. Гантке).
61. Актуальні проблеми сучасної феноменології релігії.
62. Ноумен та феномен.
63. Трансцендентальне.
64. Трансцендентне.
65. Деміург.
66. Релігійний досвід.
67. Антропоморфізм.
68. Теодіцея та антроподіцея.
69. Релігійна свідомість.
70. Релігійна віра.
71. Релігійне мислення.
72. Тотемізм.
73. Монолатрія.
74. Релігійний містицизм.
75. Символ віри.
76. Нумінозне.
77. Сакральний об'єкт.
78. Об'єкт поклоніння в релігії.
79. Релігійний фетиш.
80. Фетишизм.
81. Теологумени.
82. Ініціація в релігійному культі.
83. Фідеїзм.
84. Теїзм.
85. Атеїзм.
86. Пантеїзм.
87. Пандеїзм.
88. Панентеїзм.
89. Генотеїзм.
90. Теократизм.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна:

1. Академічне релігієзнавство. Підручник / [За наук. ред. проф. А. Колодного]. Київ: Світ Знань, 2010. 862 с.

2. Гусев В. І. Вступ до метафізики: навч. посібник. Київ: Либідь, 2004. 488 с.
3. Релігієзнавство: Навчальний посібник. / А.М. Колодний, В.М. Скрытач, А.І. Мозговий та ін. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 272 с.
4. Чорненький Я. Я. Релігієзнавство: теоретико-практичний курс [Навч. посібник]. Феноменологія релігієзнавства: риси, ознаки, поняття, історія (Г. Леув, Р. Отто, М. Шеллер, К. Барт, Ф. Аквінський, П. Флоренський). Київ: ВД «Професіонал», 2005. С. 35-45.
5. Юрій М.Ф. Релігієзнавство. Київ: Дакор, 2006. 406 с.

Додаткова:

1. Биbihин В. В. Философия и религия // Вопросы философии. 1992. №7. С.34-44.
2. Бродецький О. Роль феноменологічної методології в дослідженні релігійної етики // Релігія та Соціум. 2013. №1(9). С. 24-29.
3. Бродецький О. Є. Філософія релігії: навчально-методичний посібник. Чернівці: Рута, 2008. 80 с.
4. Винокуров В. В. Феномен сакрального, или Восстание богов // Социо-Логос. 1991. Вып. 1. С. 431-449.
5. Киселёв О., Хромец В. Философия религии: дисциплина, теория или поход в религиоведении // Філософська думка: Спецвыпуск Sententiae II (2011). Теологія і філософія релігії. Вінниця: ВНТУ, 2012. С. 142-149.
6. Лубський В. І., Теремко В. І., Лубська М. В. Релігієзнавство: Підручник. Київ: Академія, 2002. 432 с.
7. Мондін Б. Філософія релігії і теодицея: підручник / пер. з італ. Б. Завидняка. Жовква: Місіонер. 2012. 205 с.
8. Наконечна О. П. Філософія та релігія як типи духовності // Вісник товариства російської філософії при Українському філософському фонді. Полтава, 2007. С. 71-81.
9. Попов М. В. Філософія релігії: навчальний посібник. Київ: Асканія, 2007. 313 с.
10. Пылаев М. Феноменология религии как герменевтика священного // Религиоведение. 2005. № 2. С.76.
11. Рьюиз М. Наука и религия: по-прежнему война? // Вопросы философии. 1991. № 2. С.12-36.
12. Сарапін О. Феноменологія релігії в її суперечливому баченні // Українське релігієзнавство. 2009. Спецвыпуск 1. С. 68-75.
13. Сарапін О. В. Філософія релігії у перспективі подолання семантичної варіативності // Наукові записки. 2008. Том 76. Філософія та релігієзнавство. С. 73-80.
14. Фейнберг Е. А. Интуитивное суждение и вера // Вопросы философии. 1991. № 8. С.13-24.
15. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

16. Хромец В. А. К проблеме феноменологического подхода в религиоведении // Феноменология религии: между сакральным и профанным: Материалы Международной зимней религиоведческой школы (31 января - 5 февраля 2011 г. Донецк). Донецк: Донбасс, ДООО «Центр Дискавери», Центр религиоведческих исследований ГУИиИИ, 2011. С. 20-29.

17. Черенков М. Феноменологія релігії як *via media*: про можливості феноменологічного підходу до інтеграції філософії релігії й теології // Схід. 2015. № 4. С. 97-102.

18. Шепетяк О.М. Філософія релігії в українській і західній науці // Схід, 2019. № 3. С. 89-93.

19. Шердаков В. Н. Философия религии и религиозная философия // Вопросы философии. 1995. № 2. С.181-188.

Інтернет ресурси:

1. Бібліотека Житомирського державного університету імені Івана Франка. [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe

2. Бібліотека українських підручників. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://pidruchniki.ws/>

3. Библиотека Гумер. [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: <http://www.gumer.info/>